

NYTELSE OG DESTRUKSJON: DET PARADOKSALE VED SEKSUALITETENS KULTURELLE FREMTRÉDELSESFORMER¹

Anne-Kathrine Broch-Due og Tone Ødegård

Seksualiteten representerer et grunnleggende fysisk og sosialt behov for individet. I ideell form uttrykkes det gjennom »innenfra« subjekt-utfoldelse for individet, på sitt verste blir individet offer for andres utenfra objekt-utfoldelse. Seksualiteten kan derfor på den ene siden representere den ideelle rammen for bekreftelse av sosial tilhørighet og respekt for individets grenser og behov, og på den andre siden det potensielt motsatte: et krenkende våpen som invaderer individet og nedbryter dets verdighet, og har sosial utstøting som konsekvens. Den vestlige kulturs tenkning er gjennomsyret av dikotomier som splitter opp fenomener. De to sidene av dikotomien er gjensidig utelukkende, og den siden av dikotomien som tilskrives maskulinitet har forrang over den siden som tilskrives femininitet. »Kropp/sjel« dikotomien har spesielt preget vår forståelse og tenkning av seksualitet og erotikk. Beskyttelse av sårbarhet synes generelt viktigere enn livsutfoldelse i vår kultur. »Kropp/sjel« dualismen kan virke som beskyttelse av menns sårbarhet, men den gir ikke kvinner samme beskyttelse. Seksualitet er et biologisk fenomen som gis kulturelle uttrykk. Analysen viser hvordan seksualitetens kulturelle framtrédelsesformer er uttrykk for maskulin tenkning (ideolog/myter/fantasier) om seksualitet. Seksualitetens og erotikkens mange kulturelle og symbolske framtrédelsesformer danner et bilde fylt av paradokser og motsetninger. I artikkelen analyseres seksualitet og erotikk med makt og splittelser som forståelsesramme.

Innledning

Denne artikkelen er resultat av et forsøk på å forstå den massive kvinneforakt vår verden framviser gjennom mishandling, incest og voldtekt på hjemmebane, og massevoldtekter og seksualisert tortur i krigssammenheng. Den er også et forsøk på å avdekke noen sammenhenger i den seksuelle »normal-kulturen« vi selv er en del av. Ved å forsøke å se det ekstreme i lys av det vanlige, og det vanlige i lys av det ekstreme har det vokst fram skremmende sammenhenger. Det er disse sammenhengene, og brudde-
ne, vi forsøker å analysere i denne artikkelen.

Både kvinner og menn har lest manuset på ulike stadier i prosessen og gitt mange konstruktive kommentarer. Selv om vi begge er vant med å møte følelsesmessige reaksjoner når vi snakker eller skriver om hva kjønn betyr i ulike sammenhenger, har intensiteten i både positive og negative

reaksjoner på dette temaet forbløffet oss. Uten at vi vet at vi angriper menn synes det som at noen provoseres til å gå i forsvar for mannekjønnet. Vi kan ikke se skyldfordeling mellom kvinner og menn som noen fruktbar metode for positiv endring av kjønnskodene i seksuelle relasjoner (jfr. Broch-Due og Ødegård 1991). Likevel provoseres noen til å fordele ansvar og skyld slik at det hele skal gå »opp i opp«. Det interessante med slike og andre reaksjoner er ikke hvor »riktige« de er, men hvordan kjønnsystemet uttrykker seg gjennom dem. Vi blir alle, på forskjellig måte, provosert når noen forsøker å avdekke mulige sammenhenger i vår kjønne virkelighet. De interessante spørsmålene er hvordan og hvorfor?

Ikke-legale konsekvenser av mannlighetsdefinert seksualitet.²

Hva er pornografi?

Er alle menn potensielle voldtektsforbrytere?

Er det farlig for fedre å kose med barna?

»Trenger« menn prostituerte?

At slike spørsmål i det hele tatt kan stilles,³ gjenspeiler konstitueringen av seksualitet i vår kultur. Batailles subjektbegrep, og Alberonies beskrivelse av »ren erotikk«, gir tilsammen en tragisk forståelsesramme for disse spørsmålene. »Pornografi og prostitusjon syner oss at det finst eit område i den mannlege erotikken som er kvinna heilt framand. Som ho ikkje er interessert i. Som ho godtar berre mot betaling, det vil seie som klart ikkjeerotisk handling, som profesjonist.« (Alberoni 1987:17)

Pornografien har spesialisert seg på å framstille ulike former for »ren erotikk« etter Alberonies definisjon. Den innretter seg på å rendyrke det kroppslige, og tilintetgjøre det personlige. Når porno aktiverer seksuell lyst, er det fordi man er »voldtatt« av kulturens tilintetgjøring av det personlige (»sjelen«) i seksualiteten. Hvilken form for tilintetgjøring man tenner på sier noe om individuelle variasjoner med hensyn til innkopling i denne seksualkulturen. Fysisk vold er en ekstrem form for tilintetgjøring av det personlige, og av og til av det fysiske individet.

Voldtekt i betydning bruk av fysisk vold for å tiltvinge seg samleie er sannsynligvis lite lystaktiverende for de fleste menn. Men omsetningen av voldsporno viser at mange har voldelige fantasier knyttet til sin seksualitet. Selv om få menn kan tenke seg å voldta fremmede kvinner, er voldtekt på egen samboer/kone eller venninne skremmende utbredt. Om slik vold er uttrykk for seksuell lyst direkte, eller det er uttrykk for forsvar mot egen mannlighet, er det koplingen mannlighet = makt = eventuell vold = potens som er grunnlaget for at voldtekt i det hele tatt kan skje. Samfunnet har da også måttet lage lover for å motvirke de verste utslag av sin egen seksualkultur. Under krig og andre lovløse tilstander blir denne

koplingen mellom mannlig seksualitet og voldelig tilintetgjøring alltid utnyttet som våpen mot fienden, – menn som kvinner.⁴ De vet at voldtekt er drap på det »personlige individet«.

Seksuelle overgrep er ikke avhengig av fysisk voldsbruk. Det viser fenomenet incest med all mulig tydelighet. Incest mot barn og ungdom kan være knyttet til den mest brutale voldelige tortur. For barn er samleie i seg selv fysisk tortur. Men svært mange incest-utsatte har ikke opplevd fysisk tvang eller vold. De har opplevd en kjærlig far, som likevel har tilintetgjort dem som person. Det som er felles for alle overgrep, er at overgriper ikke setter seg inn i den andres opplevelse, han ser ikke den andre som person med følelser og tanker, men som redskap for egne behov. Den mann som er i stand til å se barnet som en person, og som kan sette seg inn i barnets opplevelse, tanke- og følelsesliv, vil aldri utsette det for overgrep.

Prostituerte ble tidligere, helt åpent, ansett som nødvendige fysiske gjenstander for menns behov for »ren erotikk«. De var ikke-personer, i motsetning til gifte kvinner (eller »ærbare« ugifte kvinner) som var avseksualiserte. Begge kategorier var nødvendige for å tilfredstille den mannlige seksualitetens angstbiterske selvforsvar. Trenger menn fortsatt slikt forsvar mot sin egen psykiske sårbarhet? Prostituerte »produseres« fortsatt ved incest og voldtekt, dvs. ved drap på det personlige individ.

Som med andre avvergemekanismer har også splittelsen kropp/sjel i seksualiteten store omkostninger, – også for det den er ment å beskytte. Når ukeblader (og populærbøker om seksualitet i praksis) oppfordrer par som har seksuelle problemer til å leke at de er fremmede for hverandre, bruke andre navn f.eks., da sier det en hel del om hvilke problemer seksualitet fratatt personlig kommunikasjon skaper. Å late som man er fremmede for hverandre er også en måte å tilintetgjøre det personlig på, og sansynligvis den mest utbredte måten. Om ikke så mange av oss »leker« åpent, tyr de fleste av oss til fantasier nå og da. Med påfølgende følelse av ensomhet?

Oppsplitting av erotikk som kropp, og kjærlighet som sjel, og relativ makt som kriterium på mannlig potens, har omformet menneskets sentrale livskraft til en kamp-arena; I beste fall kamp for å »samle« kropp og sjel i gjensidig seksuell kommunikasjon. I verste fall en kamp for og mot tilintetgjøring av det »personlige individ«, eller »sjelen«. Livgivende kroppsdelar omgjøres til destruksjonsvåpen innrettet på erobring gjennom tilintetgjøring.

Vår kultur konstituerer først og fremst den mannlige seksualitet; som oppsplittet, forvrent og oppblåst til det overtydelige. Den kvinnelige motpart er formet for å passe inn i dette bildet, dvs. at forsvarsberedskapen som regel er fremtredende. For virkelige kvinne- og mannemennesker går ikke disse kunstige kartbitene sammen. De stemmer ikke med terrenget. Er vi i stand til å identifisere noe av terrenget på tross av våre forvrente følelseskart?

Ren erotikk – en mannlig forestilling/konstruksjon

Alberonis analyser kan illustrere hvordan seksuelle overgrep kan forstås som ekstreme uttrykksformer for kulturens vanlige konstituering av hetrotfil seksualitet. I erotikken kommer de kulturelle uttrykkene fram i klartekst. *Ren erotikk* kan i følge Alberoni (1986: 109-113) beskrives som følger: *Erotikk* i ren form er ikke kjærlighet. Den erotiske dimensjonen er til stede i alle forhold mellom de to kjønn, men kommer mer eller mindre klart fram. Erotikkens verden er preget av mål og midler, og erotisk interessante personer underlegges ikke moralske vurderinger. Erotikken leter ikke etter selve personen, bare etter opplevelsen. »Erotikken treng individet for å få det bort, *krenke* det (vår utheving). Og den treng sammensmeltingen, det nakne, for å finne det særskilde, det spesielle.«⁵ Alberoni mener Bataille (1968) »svært godt har fått med seg dette verdsliggjørende trekket ved erotikken. Erotikken vil ha engleaktige, jomfruelege, reine andlet for å gjøre obskøne rørsler, for å tvinge dei med på alt det som dei tilsynelatende er langt fra å gjere.« (ibid. s.113)⁶

Havellock Ellis, ofte ansett som sexologiens far, er meget klar i sine anvisninger i denne sammenheng. Han hevder at seksualdriften utvikles spontant og aktivt hos menn. Kvinners seksualdrift er ikke i seg selv mindre, men den må framkalles av en mann. Han må instruere sin kvinne inn i det seksuelle livet. Det betyr også at han ofte må anvende en viss tvang for at hun skal kunne oppleve lyst til tross for egen motvilje i utgangspunktet. En brutal frier har større forutsetninger for å oppnå sine mål enn den ydmyke tilbederen, føyer sexologen til (Ellis 1933, svensk oversettelse 1934).

Denne overbygningen (=kjønnsideologien) er utviklet langt sterkere i den moderne sexologen Alex Comforts velrenomerte bok »Alt om kärlekens nöjen« (1982). Han hevder at aggressivitet er en viktig og positiv del av normal mannlig seksualitet. Den viktigste biologiske kjønnsforskjellen, – det at mannen trenger inn i kvinnen, – anser Comfort som et selvforklarende bevis på at mannlig seksualitet er aggressiv og innrettet på beseiring. Han gir således detaljerte anvisninger for sado-masokisme som f.eks. pisking.

Av Alberonis utlegning ser vi at »ren erotikk« representerer rendyrkning av den ene siden i kropp/sjel splittelsen, nemlig, kroppen. Som konsekvens gir dette fritak fra relasjonen, fritak fra ansvar om å forholde seg til det (kvinne-) menneskelige. »Ren erotikk« åpner for egosentrisk og narsisistisk seksualitet. Den andre *personen* er truende og må derfor vekk. Krenkelse er metoden. Batailles verdsliggjøring av erotikken som Alberoni kaller det: jo mer engleaktig, jo mer krenkelse kreves, og jo større er »seieren« ved ren erotikk.⁷ Hvorfor er *personen* truende? Sammensmelting må være rent fysisk slik at man blir beskyttet mot egen sårbarhet og fritatt ansvaret for den andres. Hvis dette er generelle trekk ved erotikken, hvorfor insisterer da kvinner på »sjel«, på kjærlighet? Vi mener at Alberonis og Batail-

les syn på erotikken selv gir svar på hvorfor kvinner er så oppsatt på at de ikke vil sees som »bare kropp«. Den »rene erotikken« innebærer at en motpart, dvs. et kvinnemennesket som må ødelegges, krenkes til »personlig død«. Krenkelsen av personen er altså ikke bare et middel til å nå målet, dvs. ren erotikk, fysisk sammensmelting. Krenkelsen er også et mål i seg selv, dvs. å undertvinge den andre personens egen vilje. Slike kulturelle dypstrukturer gir grunnlag for forestillinger som legaliserer krenkelser av kvinner f.eks.: Kvinner erkjenner ikke selv hva de *egentlig* ønsker (aller minst »englene«). Derfor må de (be)tvinges. Et nei betyr ikke et nei.

Alberoni får derimot problemer når så Bataille videre definerer erotikk: »som det at livet er til stades i døden eller at døden er til stades i livet. For Bataille er det to krefter i naturen. Den eine strever mot individualisering, slik at individet vil overleve. Den andre strever mot samansmelting, og dermed mot opphevinga av individet, mot individets død. Den andre krafta er valden. I erotikken er begge aktive. (...) Difor er erotikken alltid overskriding, vald, besudling, ønske om å gå til inkjes og gjere til inkjes.« (Alberoni 1987:77). Men følger ikke dette logisk av Alberoni's egen definisjon? Selv hevder han: »Erotikken som Bataille nemner høyrer til den mannlege varianten. Sade fører tendensen til oppstyking og ansvarsløse som er typisk for den mannlige polen i erotikken ut i det ytterste, ut i galskapen.« (ibid.:79)

Dette voldelige og destruktive trekket ved erotikken reserverer altså Alberoni til den mannlige erotikk-varianten. Men det subjektbegrepet Bataille uttrykker ligger også til grunn for Alberonis analyser: Individuering og sammensmelting som to tilstander som står opp mot hverandre som liv og død. Kanskje er dette en generell definisjon av kulturens mannlige subjekt-begrep? Er »sammensmelting« ensbetydende med det mannlige subjekts død? »Sammensmeltingen« aktiverer angst og behov for beskyttelse av den mannlige individualiteten. Makt og kontroll hindrer en slik »sammensmelting«. Manglende følelse av makt, dvs. truet mannlighet, provoserer angst for individuell diffusjon/oppløsning: med andre ord »individets død«. Makt som beskyttelse mot sårbarhet åpner for vold i seksualiteten. Men makt utøves også uten fysiske maktmidler. Vi står med andre ord overfor en paradoksal situasjon: Behovet for å transendere egen eksistensiell ensomhet defineres som livstruende for det mannlige subjekt, dvs. som fare for »individuell død«.

Dette synet på erotikk åpner opp for voldtekt, prostitusjon og pornografi. Hartsock mener at: »The importance of Bataille's analysis lies in the fact that it can help to make clear the links between violence, death, and sexual fusion with another, links which are not simply theoretical but actualized in rape and pornography. (...) Bataille's analysis can help to explain what is erotic about »snuff« films, which not only depict the torture and dismemberment of a woman, but claim that the actress is *in fact* killed.« (Hartsock 1983:300). »The real destructiveness of social relations charac-

teristic of abstract masculinity, however, is now concealed beneath layers of ideology.« (ibid.:302)

Erotikk og forelskelse

Kombinert med forelskelse skifter erotikken fullstendig karakter i følge Alberoni: »Den erotiserte kroppen til den personen som er elsket vekker ærefrykt og tilbedelse, og erotikken mister den egenskapen den har av brudd og krenkelse, men bare fordi forelskelsen i seg selv er en overskridelse, revolusjonær.« (Alberoni 1986:120).

Vi vil hevde at forelskelsen blir »the go between« – sløret som gjør at kvinner og menn opplever hverandre som likeverdige, begge er subjekter, begge er opphøyet i hverandres bilde. *Forelskelse* er en nødvendig tilstand for at to parter kan møtes som subjekter. I den gjensidige forelskelsen er man så trygg på sin elsk-verdighet at seksualiteten kan uttrykkes som en spontan og direkte *livsyttring*. Derfor gir denne tilstanden rom for å *se* den andre som et sårbart og sterkt menneske, dvs. som seg selv. Uttrykket »forelskelse gjør blind« uttrykker kanskje en midlertidig »blindhet« mot å se at begge er kjønnet i kulturens bilde. Forelskelsen tåkelegger maktposisjoner og egen angst. Hos menn angsten for sammensmelting, hos kvinner angsten for invadering av menn. Hvor lenge varer det? Som vi vet var jo ikke Adam og Eva lenge i paradiset.

Erotikk og varige kjærlighetsforhold

Erotikken har langt dårligere kår i langvarige kjærlighetsforhold, i følge Alberoni. »Kombinasjon av erotikk og institusjonell kjærlighet skapt av forelskelsen, er litt vanskeligere. For å være seg selv må erotikken gjenskape avstand i forhold til den kjærlige ømheden. Erotikken krev veldige og nye følelser, den kjenner seg truet av et dagligliv uten problemer. Derfor vil kombinasjonen av kjærlighet og erotikk av og til løse seg opp etter en tid og kjærligheten blir averotisert, blir ømhet, lojalitet, felleskapsfølelse. Men en averotisert kjærlighet er fremdeles kjærlighet – den forsvinner ikke. Den kan og få erotikken til å våkne opp igjen.« (ibid.:120-21) Av dette leser vi at kjærlighet averotiserer relasjonen. For at erotikken kan bli virksom igjen må det gjenskapes avstand mellom partene. Hva »dør« ved manglende avstand? For menn blir det kanskje umulig å skille mellom kropp og sjel, og angsten for sammensmelting kommer tilbake? Kanskje er der ingenting å erobre ved »forstørret potens«? Sårbarheten er (delvis) avslørt. For kvinner kommer kanskje angsten for invadering tilbake? Dominansrelasjonen eller maktdimensjonen kommer kanskje »tilsyne« igjen? Felles for begge parter er at tilgjengelighet er blitt selvfølgelig, dvs. spenningen har forsvunnet. Det er ingenting å strekke seg etter; Menn *har* seksualisert relasjonen, og kvinner *har* gjort seg seksualiserbare.

Makt og splittelser relatert til seksualitet

Det er umulig å forstå seksualitetens utforming, uttrykk og innhold i vår kultur uten med referanse til splittelsen mellom *»kropp og sjel«*. *»Kropp/sjel«* dualismen er i vår kultur en grunnleggende splittelse.⁸ Den preger språket og vår selvoppfattelse. Den er helt selvsagt og automatisert, og innebygget i vår språklige logikk. Samtidig er splittelsen ulogisk og naturstridig. Den føyer seg inn i rekken av andre dikotomier og fragmenteringer (kultur/natur, abstrakt/konkret, ideelt/reelt, rasjonelt/irrasjonelt etc.) tenkningen vår vestlige kultur er kjennetegnet ved (for en utdyping se Broch-Due og Ødegård 1991). Til dagelig møter vi *»kropp/sjel«* dualismen som premiss i pornodebatten og bak ulike uttrykk for *»kvinner som sex-objekt«*. I voldtektsaker konfronteres vi med menns ustyrlige seksualitet som en kroppslig respons de ikke er *»herre«* over, dvs. løsrevet fra deres intellekt (sjel).

Den forgjengelige kroppen og den »evige sjel«

»Kropp/sjel« dikotomien kan forstås som kulturell avverge mot dødsangst. Enkeltindividet konstitueres som (forgjengelig) kropp og (potensielt) evig *»sjel«*. Menneskets erkjennelse av sin dødelighet er nesten ikke til å leve med. Den er en potensiell kilde til kronisk dødsangst, og må bearbeides for å ikke lamme all livsutfoldelse. Den motiverer mennesker for søking etter veier til *»evig liv«*. Erkjennelsen om livets *uberegnlighet*, dvs. mennesket vet at det skal dø, men ikke når og hvordan, motiverer mennesker for søking etter meningsfull *»overstyring«* (se Becker 1973).

Mange kulturer bearbeider dødsangsten kollektivt ved å skille mellom de synlige og (mer eller mindre) forståelige krefter, og de usynlige krefter. Alle former for overstyring ivaretatt av f.eks. religiøse og politiske/økonomiske systemer, representerer samfunnsmessige uttrykk som ordner menneskers søken etter en form for udødelighet. De gir kriterier (eksplisitt eller implisitt kjønne) for hvilke typer følelser, tanker og handlinger som øker muligheten for *»evig liv«*, i form av sjelens evige liv, og/eller i kraft av sitt jordiske livsverk.⁹

I produksjonen av det siviliserte subjekt er disiplinering av kroppen sentral. Kroppens sanselighet og umiddelbare kommunikasjon gjør den uberegnelig og *»farlig«* for den sosiale orden. *»Sjelens«* kraft som den immaterielle og rene, – settes som kroppens tukter og forvalter (Foucault 1976, Berg Eriksen 1989). Denne oppsplittingen og disiplineringen er også kjønnet. Den *»kvinnelige sjel«* er primært knyttet til livsbevarende funksjoner, intuisjon, innlevelsessevne etc. Den *»mannlige sjel«* er knyttet til det å kunne beherske og overskue denne verden. Den kvinnelige kroppen synes å utgjøre en spesielt sterk trussel mot den *»mannlige sjels«* evne til å overskue og beherske. Kvinnekroppens evne til å skape liv representerer en naturlig og samtidig mystisk makt. Det biologiske og sosiale moderskapet synes å utgjøre en uovervinnelig makt som truer vår kulturs mannlige

identitet mer enn noe (se Dinnerstein 1976, O'Brien 1981, Kristeva 1982 etc.). Siviliseringen av kvinnekroppen innebærer en gjennomgående og detaljert oppsplitting og skamlegging (Haug 1983). Dette kan sees som et direkte uttrykk for den mannlige forsvarskamp.

De dominerende verdighetssystemene i vår kultur bygger på en allmechtig, omipotent benektning av den levende materiens sårbarhet. Vi står i fare for å ødelegge livsgrunnlaget (forårsake den levende materiens død), i en streben etter ærefullt = »evig« liv (knyttet til tankegangen i produksjonssfæren). Ødelegge det som truer, vise det bort, ta makten fra det. Følelsen av makt demper angsten midlertidig, også når grunnlaget for angsten er høyst reell. Samtidig har vi parallelle verdighetssystemer som er innrettet på å beskytte, lindre smerte og gi liv (knyttet til tankegangen i reproduksjonssfæren).

»Kropp/sjel« dualismen i seksualiten

Seksual-kraften er i vid forstand livgivende. Som sådan bærer den også i seg det levendes sårbarhet. Kulturens system for angstbearbeiding kommer ofte til uttrykk i ekstrem grad i forhold til seksualitet. Det er få områder av livet hvor splittelsen »kropp/sjel« er så uttalt og samtidig så konfliktfylt. I »Tanker om kjærlighet« hevder Aubert: »Det fins trolig ikke noe annet menneskelig forhold der forskjellen mellom kropp og sjel har spilt en større rolle. Ikke noe annet sted blir tolkningene av de to sidene av det samme fenomen holdt i den grad ut fra hverandre.(..) Dette vil ikke si at man i visse tilfelle kan skille mellom seksuelt begjær og kjærlighet. Spørsmålet er om denne distinksjonen faller sammen med distinksjonen mellom kropp og sjel.« (1969:162). Lik Aubert stiller også vi oss tvilende til et slikt sammenfall.

Subjektforhold og objektforhold til kroppen.

Kroppssubjekt og kroppsobjekt er ikke korreler til kropp/sjel splittelsen. Kroppssubjektet *er* den levende kroppen, med den tilstand den til enhver tid innehar. Når en kroppslig tilstand oppleves som total, uten reflektiv mening utover subjektoplevelsen, kan kroppssubjektet oppleves direkte, for eksempel gjennom kraftfull kroppsutfoldelse som i sport, dans, sex og spesielle mentale tilstander av smerte eller nytelse. Når denne tilstand gjøres til objekt for *refleksjon*, blir kroppen til objekt (Engelsrud 1992). Moderniseringsprosessen innebærer en disiplinering av kroppen (Foucault 1976). Gjennom denne disiplineringen brytes den åpne kommunikasjonen mellom kroppssubjektet og evnen til å tolke og reflektere over kroppens tilstand. Den svekkete indre kommunikasjonen medfører større sårbarhet for andres tolkning og definering av kroppens tilstand. Vår kultur objekt-definerer kvinnekroppen med voldsom styrke og svekker derved det kvinnelige kroppssubjektets kommunikative gjennomslagskraft. (Dette skjer i ekstrem grad ved incest). Kroppen »som være«, som direkte meningsbærende kommunikasjonssystem må i vår kultur gjennompdages i voksen

alder (se f.eks. Levin 1985, Shapiro 1985).

Det enkelte menneske har et *subjekt* – og *objekt*forhold til egen kropp, og et objektforhold til andres kropp. I et maktforhold, undertrykkingsforhold, herre og slaveforhold etc. vil den som har makt definere de(n) andre som objekt og seg selv som subjekt (de Beauvoir 1949). Den underordnede vil i noen grad også se den overordnede som subjekt og seg selv som objekt for dette subjektet. Hun vil for å øke kontrollen med eget liv, fokusere på den andre som subjektet for å kunne påvirke eller forutsi hvordan han vil se og dermed forholde seg til henne (Bisseret 1979). Det betyr at den underordnedes objekt-bevissthet, dvs. hvordan hun virker på andre og ser ut for andre, er sterk. Ofte utvikles den til å bli sterkere enn den naturgitte subjektbevisstheten som forteller hvordan hun kjenner seg. Kroppen som en ting, en gjenstand, blir tydeligere enn kroppen som tilstand.

Innsideforhold og utsideforhold til kroppen

Grensen mellom menneskets »innside« og »utside« (jfr. Becker 1962) konstitueres som henholdsvis subjekt- og objektbevissthet. Subjektbevissthet inneholder hva jeg er for meg, objektbevissthet inneholder hva jeg er for andre. Min »utside« er synlig for andre, som et objekt som kan oppleves som trygt og godt, truende og ondt, eller begge deler. Min »innside« er usynlig for andre, og mer og mindre tydelig for meg selv. Men den er der alltid som noe som gir signaler om meg selv til meg selv. Denne indre dialogen er min, den er meg. Jeg kan prøve å innvie andre i deler av den, men som regel må det skje via min »utside«, og mine fantasier om den andres »innside« i en dialog. Menneskers utvikling av sitt »indre rom«, sin opplevelse av det som er »meg« (ego) skjer gradvis og tar mange former. Likedan vil grensene for dette »rommet« utvikles og variere sterkt.¹⁰

Det sårbare seksuelle subjekt

Seksualitet er svært »innvendig« og privat, samtidig som den er en sterk sosial kraft. På den ene siden er seksualitet en organisk betinget nytelse som representerer en grunnleggende livskraft. Den gir individet mulighet til å oppleve seg som en organisme full av glede og styrke. Den motiverer for søken etter å dele denne glade styrken, etter å folde den ut fra sin indre kilde over til en annen organisme. Seksualitet er en kraft som søker å overskride grensene mellom individets indre subjektive liv og den ytre overflate som andre kan sanse. Den søker å nå »innenfor« de ytre overflatene, den søker møter mellom to »indre rom«. Seksualiteten gir mennesket potensiell kraft til å overskride sin eksistensielle ensomhet. Det seksuelle møtet mellom to mennesker, uansett kjønn, representerer derfor også *den* sosiale relasjon som sterkest kan bekrefte sosial tilhørighet, og individets elsk-verdighet, (dvs. to grunnleggende eksistensielle behov).¹¹

Seksualitetens »kanaler« mellom menneskets ytre flater og indre vesen

gjør den samtidig til et unikt ødeleggelsesvåpen. Når seksualitetens kanaler brukes til å erobre »indre land« hos et annet menneske, mot dets vilje, vil han/hun måtte flytte grensene for sitt indre rom, for opplevelsen av sitt individuelle jeg (jfr. »tankene mine for du aldri«, »gå ut av kroppen« – opplevelser etc.). De »okkuperte områdene« vil oppleves som fremmed, eventuelt fiendeland eller overgitt. Å gjenerobre slikt land, er en kamp på liv og død (jfr. incest som eksistensiell død, Norseth 1987).

På denne måten er seksualiteten på den ene siden knyttet til flørt og kjærlighet, nytelse og glede. Seksualitet er en livsbevarende eksistensiell kraft, der menneskets kroppslige og psykiske identitet er involvert på en positiv verdighetsbekreftende måte. På den andre siden er seksualitet knyttet til seksualisert vold, overgrep og innvadering, til makt og undertrykking. Denne siden av seksualiteten representerer det destruktive og livsbenektende, og i sin ytterste konsekvens »eksistensiell død« (Norseth 1987, Ødegård 1991b).

Intensjoner og maktforhold

Individets opplevelse av og innlemmelse i kulturens mange betydnings-system filtreres gjennom kjønnsystemet (Harding 1986, Broch-Due og Ødegård 1991). Forholdet mellom kjønnene er ikke likeverdig. Kjønnrelasjonen er kulturelt konstituert som mannlig dominans og kvinnelig underordning. Det tidstypiske uttrykk for denne relasjonen er usynliggjøring av dominansforholdet som felles prosjekt, dvs. både for kvinner og menn (Haavind 1982). Et mål om likestilling har blitt til en myte om at den faktisk er realisert. Mye tyder på at i seksuelle relasjoner er det spesielt vanskelig å opprettholde denne myten over tid. Den kjønnete arbeidsdelingen¹² og mannsdominansen er strukturelle trekk ved samfunnet som avspeiler seg på det mellommenneskelige plan i forholdet mellom kvinner og menn, og i den enkelte kvinne og mann. Individets sosiale og kulturelle tilhørighet kompliserer bildet og fører til uendelig mange variasjoner av kvinnelighets- og mannlighetsutforminger (Broch-Due 1991:269). Den enkelte kvinnes og mans »maskulinitet« og »feminitet« konstitueres innfor denne rammen – mer eller mindre i opposisjon til kulturens definisjon av »maskulinitet« og »femininitet« (Ødegård 1991a).¹³

I det seksuelle møte er selvfølgelig de generaliserte betydninger av kjønn i vår kultur virksomme. De er tilstede i fortettet form som dominans og underordning. Partenes intensjoner og maktforholdet mellom dem vil avgjøre om seksualitet er livgivende eller drepende. Dessverre er det i vår kultur ikke enkelt og skille mellom det livgivende og drepende. Å leve med seksualitetens åpnende karakter er risikofyllt. Å vite at nytelsen ved å transendere sitt indre innebærer risiko for at den andre kan gi dette indre sår krever stort mot.

Kjønning av menneskets innside: oppsplitting og hierarkisering

Med utgangspunkt i splittelsen »kropp/sjel«, kan vi ane hvordan det moderne kjønnende mennesket konstitueres. Menneskets »innside«, dvs. artens samlede utrusting for livet, splittes opp og gis ulik status: biologiske og psykiske drifter/behov/disposisjoner splittes fra hverandre, og hver av disse splittes igjen opp: offensive, aggressive og erobrende krefter på den ene siden, defensive, engstlige og ivaretagende krefter på den andre siden. Hver av »sidene« knyttes til et kjønn, henholdsvis »typisk mannlig« og »typisk kvinnelig«. De »typisk mannlige sidene« anses som generelt overordnet, som »styrke«, som vellykket levedyktighet. Erkjennelsen av de »kvinnelige sidene« nødvendighet for menneskelivet, kommer til uttrykk i en motsetningsfull kombinasjon av avstandspreget dyrkelse og angstbitersk forakt. Summen av disse oppsplittingene blir amputerte mennesker i to varianter.

Mens synlige uttrykk for sårbarhet, engstelse og avmakt er skambelagt generellt i vår kultur, tillates kvinner noe mer kontakt med, og innsikt i denne delen av menneskeligheten. Fordi slike følelser er relativt mindre skambelagt for kvinner, kan de lettere erkjenne og forholde seg til dem. Det gir dem også ansvar for å beskytte menn mot kontakt med sin egen sårbarhet, engstelse og avmakt. I denne sammenheng hender det nok at kvinner ser med en viss nedlatenhet på mannlighetens storslagne uvitenhet om egen sårbarhet.

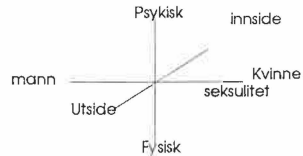
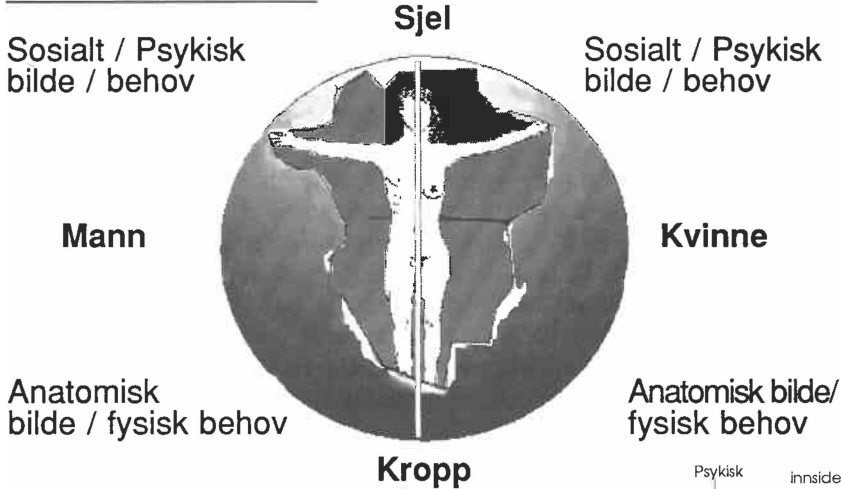
De offensive, konkurrerende og erobrende »sidene« er generelt høyt verdsatt i vår kultur. Men for kvinner har disse verdiene gyldighet bare innenfor rammen av deres ansvar for ivaretagelse. Overskrides denne, møter kvinner forakt, skam- og skyldindusering. Mannlighetens ansvar i forhold til kvinner består først og fremst i å beskytte dem mot andre menns aggressive og erobrende framstøt, kanskje først og fremst ved å påse at hun gjør seg utilgjengelig for andre enn hans mannlighet. Det er således samtidig beskyttelse for hans egen verdighet, mot det som truer hans »utlagte ego« (E. Becker 1973) ved at andre »setter sitt merke« på det som er hans (jfr. mange menns problemer i forhold til partnere som har vært utsatt for overgrep).

Den »amputerte« mannlighet og kvinnelighet er altså ikke likeverdige: Summen av de »mannlige sidene« uttrykker det styrende og kontrollerende subjekt. Summen av »de kvinnelige sidene« uttrykker det tilpassende subjekt, som tilrettelegger sitt og andres liv med »det styrende subjekt« som premiss.

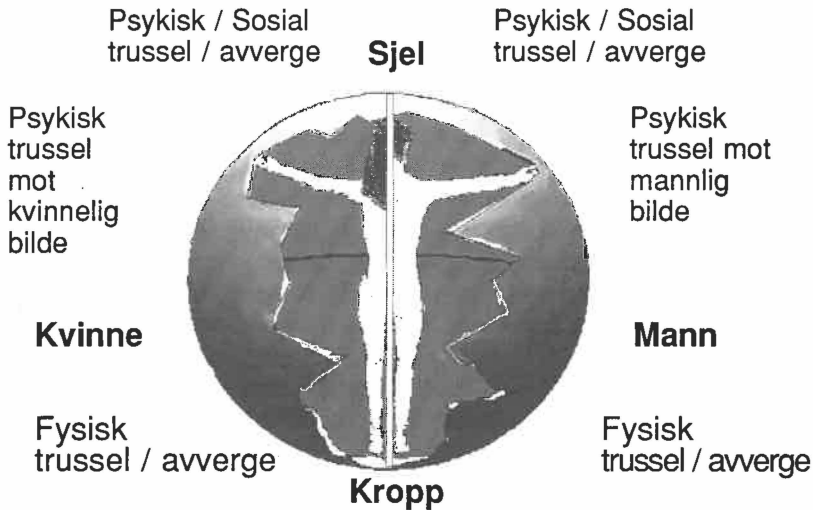
Menneskets »utside« er splittet opp etter den samme kulturelle kjønns-kode: På den ene siden et »sosialt bilde«, på den andre siden et »biologisk bilde«. Hver av disse er igjen splittet i kjønnede kriterier for plassering i sosiale verdighetshierarkier. Det »typisk kvinnelige« er anatomisk liten, myk og vakker. Hun utstråler varme og romslighet, og hun skjønner sitt

arbeid på en stillferdig måte, innenfor rammen av sitt ansvar for mann og barn. (Kvinne-stereotypien har selvfølgelig mann og barn). Det »typiske mannlige« er anatomisk stor, sterk og hard. Han utstråler selvfølgelig tillit til sin egen styrke/storhet, og han utfører sitt arbeid med sterkt engasjement, dog på en saklig og myndig måte. (Manne-stereotypien har selvfølgelig et viktig yrke).

LIVS-UTFOLDELSE:

LIVS-BESKYTTELSE:

Figuren illustrerer hvordan individet fragmenteres og amputeres gjennom kulturens kjønnssystem, og blir bærere av systemets motsetninger. Alle individ har en utsidig og innsidig relasjon i forhold til seksuelle fenomen (illustrert ved å se innenfra og utenfra kulen), og en relasjon til »kropp og sjel« (jfr. øvre og nedre del av figuren). Det kvinnelige og mannlige aspekt er vist ved hver sin del. Den øverste figuren sett forfra illustrerer seksualiteten som livsutfoldelse. Mens den nederste figuren sett bakfra illustrerer de truende sidene ved seksualiteten, der individet beskytter seg mot invadering/diffusjon. Både det mannlige og det kvinnelige er vist som amputerte halvdel. Dette er en konsekvens av at den kulturelle definisjonen av kvinnelig og mannlig seksualitet fjerner et vidt spekter av muligheter både mht. beskyttelse og livsutfoldelse for begge kjønn.

Kvinner blir utsatt for overfokusering som fysisk objekt, noe som kommer til uttrykk som invaderende framstøt i ulik grad og innhold (verbalt og fysisk). Det kommer også til uttrykk gjennom fragmentering/partering av kvinnekroppen, med seksualiserte verdier og tilsvarende skamlegging knyttet til hver »del« (bryster, legger, lår, mage, hofter, hender, hals osv. jfr. Frigga Haug 1987).

Kvinner med sterkt subjekt-forhold til kroppen blir ofte ekstra hardt utsatt for invaderende skamindusering. Subjektbevissthet hos kvinner defineres ofte som enten »mandig« eller horete, – uansett som en farlig kraft som må temmes/utslettes.

Selv om vi motarbeider slike stereotypier, er de der som noe vi alle må forholde oss til. For det første er de på et vis trykket inn i et hvert speilbilde, som et kontrasterende sammenligningsgrunnlag for selv-vurdering. For det andre legger de føringer på hva man skal føle tiltrekning til hos det motsatte kjønn. Til sammen bidrar de til å gjenskape kulturens kjønne oppsplittinger, dvs. amputerte mennesker, og til å gjenskape kjønne verdisystemer med »det mannlige« som overordnet.

Tilsynelatende gir stereotypiene et perfekt komplementært par: Begge parter tenner på sin motsetning. I det motsatte blir egen kjønnslighet tydelig og bekreftet som elsk-verdig, og det motsatte representerer savn og beundring. Denne komplimentariteten går ikke alltid opp. Under den tilsynelatende harmonien ligger amputasjoner, motsetninger og makt i ubalanse. Når sårbarhet og avmakt er anti-mannlig, må menn bli impotente eller aggressivt kompensierende av og til. Når initiativ og aktiv lystutfoldelse er anti-kvinnelig, må kvinner bli ansett som mandig, horete, eller frigide, spaltet fra sin egen seksualkraft.

Hvis mannlig erotikk krever personlig fremmedgjøring, og kvinnelig lyst krever personlig nærhet, hvis mannen er redd han »dør som individ« ved personlig »sjelelig« nærhet, er det kanskje ikke rart at kommunikasjonen i det seksuelle møtet ofte bryter sammen. Seksualiteten lar seg ikke »oppgi«. Derfor utvikles ofte fastlåste posisjoner (f.eks. den ene kronisk offensiv, den andre defensiv) som hindrer enhver dialog mht. premissene

for kommunikasjon i det seksuelle møtet.

Vi har hittil forsøkt å antyde noen av de kulturelle betingelsene vi gis i vårt strev etter erotisk kjærlighet. Vi har forsøkt å se hvilke oppsplittinger som kan være særlig sterke premisser både strukturelt, kulturelt, relasjonelt og individuelt. Og hvordan »sidene« i splittelsene er hierarkisert i forhold til hverandre. Videre har vi forsøkt å vise hvordan seksualiserte overgrep/vold kan forstås som ekstreme uttrykk for kulturens konstituering av hetrofil kjærlighet.

Spørsmålene vi stiller oss mht. seksuell utfoldelse er like enkle som de er farlige. Hva søker vi? Hvilke betingelser har vi for å oppnå det vi søker? Hva utsetter vi oss for? Hva tar vi ansvar for? Hva er truende/farlig ved det vi utsetter oss for? Hvordan søker vi å beskytte oss? Svarene vi gir er tilsvarende farlige og utilstrekkelige.

Kjønnen seksuell utfoldelse

Bildet kulturen gir av maskulin og feminin seksualitet er i stor grad en logisk følge av, og sammenvevd med, de kulturelle forestillingene om kvinnelighet og mannlighet. *Mannlig verdighet*¹⁴ i vår kultur »er knyttet til *makt* og *selv-forstørring*; alt som kan bidra til høy plassering i mannshierarkiet krever betydelig grad av selv-fokusering. Det krever konkurranseorientert selvhevdelse og relativt begrenset ansvarsfølelse for andres personlige verdighet. Menns relative verdighet avgjøres av andre menns vurdering. Forholdet til kvinner uttrykker hans verdighet mht. evne til å seksualisere. Hvem og hvordan »hans« kvinne er, er *ett* uttrykk for hans plassering i hierarkiet. Men uansett hvor i hierarkiet han befinner seg skal »hans« kvinne(r) underordne seg hensynet til hans verdighet.« (Broch-Due og Ødegård 1991:88). Det mest gjennomgående uttrykk for mannlighet som relativ makt over kvinner, er kvinners ansvar for å ivareta menns verdighet på en minst mulig synlig måte (Spender and Cline 1988, Haavind 1989, Bourdieu 1990:25). Mens selv-forstørring er knyttet til mannlighet, kjenne- tegnes kvinnelighet i dag av minst mulig synlig *selv-forminsking* knyttet til den relative underordningen. I forhold til seksualitet forsterkes bildet ytterligere ved at *mannlighet* bekreftes gjennom evne til seksualisering av forhold til kvinner. Menns evne til å seksualisere sine forhold til kvinner er ett viktig trekk ved mannligheten. Mannlighet og potens er med andre ord to sider av samme sak, og inngår i menns rangering av hverandre i konkurranse- og makthierarkiet.

Implisitt i samfunnets mannsdominans ligger også makten til å definere kulturelt både menns og kvinners seksualitet. Kvinnelighet og mannlighet knyttet til den kjønnete arbeidsdelingen og maktdimensjonen danner den samfunnsmessige rammen og vilkårene for seksualitet og erotikk.¹⁵ Seksualiteten i sitt vesen er kanskje ikke så ulik for kvinner og menn, men kulturens symboltildeling kjønner seksualiteten og erotikken, og den erotiske

kjærligheten mellom de to kjønn. De kulturelle uttrykk innebærer at seksualitetens innhold, utforming og konsekvenser oppleves tildels svært ulikt for de to kjønn.¹⁶

Hva søker vi i den erotiske kjærligheten?

Seksuell lyst er en biologisk/psykologisk livskraft som motiverer individet til å »binde seg sammen« med andre individer. Den er, i vid forstand, en *livgivende* kraft, en »innvendig« og samtidig svært sosial kraft. Mens lystfølelsen er en individuell kraft, er begjæret en relasjonell kraft. Hvordan individet retter sitt begjær, avhenger av de (som regel motsetningsfylte) relasjonelle koplinger hennes/hans lystfølelse har vært utsatt for.

I utgangspunktet kan vi gå ut fra at begjæret retter seg mot tilfredstilleggelse av lystfølelsen, av et behov for overskridelse av eksistensiell ensomhet, og av behovet for gjensidig bekreftelse som *elsk-verdig*. Den erotiske kjærligheten bærer bud om at det seksuelle møtet kan tilfredstille alle disse behovene. De fleste får imidlertid merke at kartet ikke helt stemmer med terrenget. Lystfølelsen er blitt koplet til skambelagte livsytringer, og definert i forvrengte følelseskart. Hver enkelt har sin individuelle historie formet gjennom møte med de kulturelle mønstre: Seksuell lyst er for kvinner noe som kommer utenfra, for menn noe han må skape i seg selv ved hjelp av kvinnekropper som han så skal fylle med lyst.

Kulturell anerkjennelse som kvinne er koplet til det å bli utvalgt og begunstiget av menn. Betingelsen for lidenskapelig tilhørighet er å gjøre seg valgbar, dvs. å innkorporere den mannlige kvinnelighetdefineringen i sin egen selvvurdering. Dette innebærer også forflytning av primær lojalitet fra eget kjønn og seg selv til det mannlige kjønn. De fleste vil, stillestående eller høylydt, protestere mot disse betingelsene, men alle må forholde seg til dem.

Mens noen forsøker å få seg selv til å stemme med dette kartet, prøver andre å forandre kartet gjennom sin egen erfaring. Mange forsøker først på det ene, så på det andre. Uansett er betingelsene vanskelige for erotisk kjærlighet som spontan livsytring. Men nettopp fordi seksualitet er en livskraft vil den aldri opphøre å søke spontane uttrykk.

Kjønnets ansvar

En generell kjønnskode i vår kultur kan formuleres slik: Menn har ansvar for å skape og styre de ytre betingelsene for sosialt liv, kvinner har ansvar for å styre de menneskelige konsekvensene av disse betingelsene. Menn har også ansvar for sin egen plassering i mannshierarkiet, og kvinner har ansvar for å hjelpe dem i denne konkurransen. Det innebærer også å hjelpe dem å skjule deres sårbarhet, både for dem selv og for omverden. For gutter/menn betyr dette en evig kamp mot egen sårbarhet/svakhet i forhold til seg selv, og i konkurranse med andre menn. (Med mødre, kjærester og andre kvinner som »hjelpkorps«). For jenter/kvinner betyr det en evig kamp for å fylle et ansvar hun ikke kan ha kontroll med betingelse for.

En måte å kunne leve med en slik selv-motsigelse synes å bestå i en form for overflytting av fokus for psykisk energi fra sin »innside« til sin »utsi-
de«. Hun lærer hvordan hennes »outside« virker på andre, og hvordan hun kan forestille seg den andres »innside«. Denne evnen er en forutsetning for å kunne ta ansvar for mannens sårbarhet/avmakt, og beskytte seg mot krenkelser. Denne forflytningen av energi er med andre ord en forutsetning for at hun skal påta seg ansvaret for sin egen relative underordning, men kanskje også for å overleve i opposisjon til den.

»Ansvars«-fordelingen mellom kjønnene i forhold til seksualitet følger også et mønster: Menn har ansvar for å seksualisere relasjonen. Kvinner har ansvar for å forvalte/sette grenser både for egen og menns seksualitet. Konsekvensen blir at menns seksualitet *forstørres* og kvinners *forminskes*. Dette gir igjen grunnlag for ulike angstkilder og trusler mot verdigheten: For menn impotens, dvs. manglende evne til å seksualisere relasjonen og redsel for å miste sin reproduktive evne. For kvinner invadering, dvs. manglende evne til grensesetting og redsel for ufrivillig befruktning.

Kjønnenet forsvar

Mennesket er (som andre dyr) utstyrt med i prinsippet to typer forsvarsreaksjoner; aggresjon/kampberedskap og redsel/fluktberedskap. Selv om det moderne mennesket har utviklet en uendelighet av modifiserte uttrykksformer for disse reaksjonene, er det knyttet risiko for utstøting (og derved skam-indusering) til hver av dem. Tilbaketrekning/flukt (fysisk eller psykisk) anses i vår kultur som et ynkelig, og dermed skammelig forsvar. Det gjelder også for kvinner, selv om (eller fordi?) de forventes å bruke nettopp den forsvarsmåten. Aggresjon/kampberedskap anses som en verdig reaksjon for menn, mens kvinner ofte blir definert som »negativt kvinnelig« (»hysterisk« eller mannlig/lite kvinnelig, event. helt ikke bli tatt alvorlig) når de viser sinne.

En tredje måte å forsvare seg på er å gi seg selv *skyld* for angrep/krenkelser. Denne reaksjonsmåten er knyttet sammen med en forestilling om ansvar for hva andre påfører en. Den er ofte også, i varierende grad, knyttet til identifisering med den/de som har størst makt. Om identifikasjon med aggressor som vår kollektive avverge mht. kvinneforakt, (se Leira 1994).

Skyldfølelse innebærer en forestilling om kontroll; man er selv årsak til det man opplever som den andres avvissning eller invadering, altså kan man ved selv å forandre seg få den andre til å forandre seg. Skyldfølelsen er en mektig sosial drivkraft. Det er skyld vår kultur har gitt *språkets makt*. Det er skyld som fordeles i rettsaler som i familier, og følgelig det første barn lærer som selvforsvar; »det var ikke min skyld!« Samtidig er det noe formildende ved å *innrømme* skyld. Det gir den som har makt til å anklage og dømme en form for bekreftelse. Straffen for den anklagede blir ofte mildere og kortere. For mange, og spesielt kvinner, er dette en livslang lærdom.

Skyldfølelsens *omnipotens* ligger i den avmektiges tro på at hun kan

få kontroll med den overmektiges vurdering av henne, eller i hvert fall påvirke han til sympati, eller gjøre han tryggere og derved mindre aggressiv. Skyldfølelse er en form for underordningsstrategi som kan drive en til det ytterste for å oppnå anerkjennelse, men ender ofte med det motsatte som resultat. Å innrømme skyld uttrykker at man er enig med sin »dommer« om sitt relative mindreverd. Det som i øyeblikket kanskje kan gi en viss anerkjennelse vil på sikt virke som en stadig bekreftelse på stemmene fra »skammens undergrund«: »Du er lite verdt!«

Skyld og skam – en sammenvevd trussel mot verdigheten

Det er ikke så enkelt å skille mellom *skyld* og *skam*. De henger da også nøye sammen. Skyldskaping rettferdiggjør skamindusering, på et vis. Kan skyld påvises, fortjener vedkommende forakt, og bør skamme seg. Tata (1985) mener at skyldfølelse betinger at de kulturelle betydningene av rett og galt, av ondt og godt, i noen grad er innkoplet. Skyldfølelsen er knyttet til en bevissthet om hva hun burde ha gjort, og hvordan hun burde ha gjort det. Mens skamfølelsen er knyttet til å *være* verdiløs, er skyldfølelsen knyttet til å *gjøre* det gale, og der i gjennom *bli* verdiløs. Både skam og skyld truer uansett vår verdighet.

For kvinner kan skyld fungere som avverge for både makt og avmakt. Den elsk-verdige kvinne framstår ikke som mektig, hverken i sin måte å utfolde seg på eller beskytte seg på. Den respekt-verdige kvinne belemrer ikke andre med sin avmakt. Hun tar selv ansvaret for den. Ved å skamlegge både makt og avmakt, dvs. styrke og sårbarhet, sørger det skjulte kjønnsystemet for at kvinner selv påtar seg ansvaret for å hindre at deres eksistensielle livskrefter blir merkbare sosiale krefter, og dermed deres egen skyld når de likevel (og nødvendigvis) blir det.

Det ekstreme kaster lys over det vanlige

Vår kultur søker å oppløse/fjerne spenningene mellom det livgivende og det drepende ved å splitte seksualiteten opp i mentale behov på den ene siden, og fysiske behov på den andre siden. Det gode og trygge i en konstitusjon, det spennende og farlige i en annen. Det seksuelle møtet betyr som vi sa å legge seg åpen og sårbar, og er selvfølgelig angstskapende. Den mannlige angsten for seksualitetens transenderende karakter er klart konstituert i hore/madonna forestillingene.

Ærbar kvinne og hore

– *stien er smal og det er lett å snuble i skammen*

I faglitteraturen er det vanlig å knytte seksualitet og erotikk til kropp og kjærlighet til sjel. Få stiller spørsmålstegn ved denne splittelsen. Det er »alminnelig antatt at prostitusjon og promiskuitet er resultat av kjødet lyst, av kroppens begjær. Det samme gjelder voldtekt. De prostituerte deler

ikke alltid denne oppfatningen. (..) Den prostituerte hører med til en spesialisert yrkesgruppe, og har lært seg å trekke en grense mellom kropp og sjel. (..) Hennes sjel er ikke til salgs, selv om halliken kan tro at han har kjøpt den. Skillet mellom kropp og sjel kan løse et problem for den prostituerte. Det kan hjelpe henne til å bevare sin menneskelige verdighet, skjønt undersøkelser tyder på at mekanismen ikke alltid fungerer som den skal« (Aubert 1969:162). Prostituertes selvbiografier (Fransk: Jeanne Cordlier 1982, norsk: Halvorsen 1982, amerikansk: Lovelace 1983) og forskning om prostituertes liv (Høigård og Finstad 1986) i den senere tid viser også at skille kropp/sjel er en dårlig beskyttelse av verdigheten for kvinner/offer. Videre viser undersøkelser av menn som kjøper sex at noen av disse også ønsker nærhet og varme, dvs. »sjel« (Prieur og Taksdahl 1986).

»Kropp/sjel« dualismen kommer kanskje klarest til uttrykk i »hore-madonna dikotomien« knyttet til kvinnelig seksualitet. Eggen som skiller mellom madonnasiden og horesiden er smal. Mannskulturen har makten til å definere skillet og kvinner innehar ansvaret for hvilken side de faller ned på. Seksualitet er derfor alltid dobbel for kvinner. Du må selv sørge for at den blir av »den rette sorten«, så den ikke blir krenkende. Samtidig har den enkelte kvinne ikke makt til å definere annet enn for seg selv. Det er derfor et misforhold mellom hennes store *ansvar* (skyld) og hennes manglende makt og kontroll over betingelsene. Fra et øyeblikk til det neste endres definisjonen. Det kan være mer »bagatelmessige« hendelser som en flørt, en klesstil via å vise for ofte seksuelt initiativ, til horedefinisjonen som unskyldning for seksuelle overgrep og voldtekt.¹⁷ Hore-madonna dikotomien inngår i menns definering og disiplinering av kvinners forvaltning av sitt seksuelle kjønn. For de fleste kvinner blir dette også deres egen mal for definering av seg selv og andre kvinner (jfr. undertrykte tar definisjon av undertrykkeren som sin egen, se f.eks. Bisseret 1979). Angsten for skammingen er et effektivt makt- og disiplineringmiddel. Jenta har tidlig i livet gjort erfaringer med menns defineringsmakt på det seksuelle området, og lærer at hvis hun ikke »setter grenser« for sin seksuelle utfoldelse utsetter hun seg for denne type definering.

Forsvar mot sårbarhet:

Mannlighet som »kropp«, og kvinnelighet som »sjel«

I forhold til hvordan »kropp« og »sjel« generelt tilskrives kvinnelighet og mannlighet i vår kulturkrets, framtrer et mer motsetningsfylt bilde når vi analyserer mannlige og kvinnelige seksuelle uttrykk. I vår kultur har det »sjelelige« forrang for det »kroppslige«. Intellect, rasjonalitet, kultur etc. tilskrives mannlighet, og kropp, irrasjonalitet, natur etc. tilskrives kvinnelighet. På det seksuelle området synes dette snudd: menns seksualitet framstår som »kropp«-fokusert: impulsvis, kontrollert av drifter og ikke intellect. Seksualiteten er en kraft utenfor psykens kontroll – eller er den det? Kvinners seksualitet framstår som »sjel«-fokusert, grensesettende og kontrollert av intellectet, eller er den det?

En gjennomgående kulturell forestilling er at kvinner søker helhet og sjelelig kjærlighet som ramme for seksualitet. Menn søker seksualitet løsrevet fra helheten (fragmentert), og kjærlighet er ingen nødvendig betingelse. Kvinner søker kontinuitet, menn diskontinuitet (Alberoni, Bataille etc.). Er dette kvinners og menns egen opplevelse av sitt kjønns seksualitet, eller er dette det andre kjønns definering og opplevelse? Menn tiltrekkes av kvinner som »kjønnsobjekt« (kropp), og kvinner tiltrekkes av menns mestring, deres intellekt.

Seksualdriften er selvfølgelig innvendig for begge kjønn. Vi kan spørre: hva oppnår/unngår menn ved at det seksuelle området til de grader er unntatt kroppskontroll? Hva oppnår/unngår kvinner ved å insistere på »sjel« og kjærlighet i seksualiteten?

Forestillingen om kropp/sjel splittelsen beskytter menns sårbarhet og demper angsten. I tillegg blir det »å være kropp« for menn brukt som forsvar, ansvarsfraskrivelse og kjønnskampmiddel. I voldtektsaker og incestsaker brukes det kroppslig begjær – løsrevet fra intellektet – som unnskyldning og fraskrivelse av ansvar for deres handlinger = drifter. I rettspraksis har handlinger uten intellektuell, rasjonell kontroll (impulshandlinger utført i affekt, under påvirkning av alkohol etc., dvs. »drifts-/kroppsstyrte« handlinger) vært legitim grunn til nedsatt straff eller ansvarsfraskrivelse for handlinger.

At driftene er utenfor menns intellektuelle kontroll gir i seg selv makt over kvinner, siden de uberegnlige seksuelle driftene er rettet mot dem. Menns seksuelle opphisselse/lyst brukes også som generelt pressmiddel overfor kvinner. Menn stiller ofte kvinner til ansvar (krevende eller appellerende) for å tilfredstille deres fysiske begjær – uavhengig om kvinnen har vært subjekt eller objekt for mannens seksuelle opphisselse. Å insistere på »sjelelig« seksualitet eller erotikk kan for kvinner se ut som beskyttelse mot for det første: »hore« definering, fysisk seksuelt begjær (kropp) er knyttet til horeprofesjonen. For det andre: ved å insistere på »sjel« kan ikke menn bare fokusere på »utsiden« kroppen som objekt, men at kroppen tilhører noen med følelser, tanker etc.. »Utsiden« av kroppen som seksuelt objekt representerer potensielle farer, alt fra uønsket, tilfeldig invadering til voldtekt som det ekstreme eksempelet. Ved å insistere på »sjel« krever/oppnår kvinner den andres innlevelse og identifisering. Oppnår de også at menn må ta konsekvensen, f.eks. gifte seg ved uønsket graviditet? Menn etablerer faste forhold til »madonnaer«. »Horer« er engangsfornøyelse?

Med utgangspunkt i at mannlig seksualitet er kropp kan vi oppsummere: Kroppslige drifter søker kvinne-*kropp*, men menn vil selv ikke bli sett/vurdert som bare kropp, men som »sjel«, dvs. hva de *gjør*, har *oppnådd*. Kvinner tiltrekkes av mannlig »mestring«: Hva de *gjør/står for*/har fått til, og vil selv bli sett som noe mer enn »bare kropp«. Ideelt går altså splittelsene opp: Mektige stygge/gamle menn og unge vakre kvinner. Dette teoretiske, logisk konsistente bildet går ikke opp i praksis. Hvorfor har da kulturen ordnet dette slik? Hva tjener denne kulturelle rammen til? Hva

oppnår menn, hva unngår menn? Hva oppnår kvinner, hva unngår kvinner utfra de kulturelle rammene? Kanskje er det kulturelt viktigere å beskytte/benekte sin sårbarhet enn å oppnå utfoldelse av sin livskraft?

Ungdoms møte med seksuelle kjønnskoder

I ten-årene, om ikke før, møter ungdom kjønnskodene i seksualisert form. Gutter skaper i stor grad sine forestillinger gjennom blader og filmer som ofte framstiller de seksuelle kjønnskodene i ekstreme stereotyper. Jenter vet hva slike medier formidler, men de fleste unngår å forholde seg til dem. Det synes som de konsentrerer seg om å utvikle forestillinger om »riktige« (kjærlighet) følelser knyttet til seksualitet, dvs. hvilke kriterier de kan bruke i sitt ansvar for å forvalte grenser/tilgjengelighet. Det anses som lite mannlige å befatte seg med denne typen problemstillinger for gutter. Kulturen gir altså gutter og jenter ord og bilder, i tillegg til de voksne modellene, som i mer og mindre stereotyp form lærer dem de grunnleggende premissene for heterofil seksualitet i vår kultur: a) Menn har ansvar for å seksualisere relasjonen, dvs. gi premissene og b) kvinner har ansvar for å forvalte grensene for seksuell utfoldelse, både sin egen og menns, dvs. ansvar for konsekvensene. Denne »ansvarfordelingen« tydeliggjør og forstørker den mannlige seksualitet og gjør kvinnelig seksualitet tilsvarende utydelig og forminsket.

Initiativpress og mottakelighetspress

I større eller mindre grad »vet« gutter at seksualisering av forhold til kvinner generelt bekrefter deres *mannlighet*. Jenter »vet« om den kulturelle dobbeltheten som er knyttet til kvinners seksualitet, og at det er deres ansvar at seksualiteten blir av »den rette sorten«. Både gutter og jenter kan oppleve, fra hver sin posisjon, et sex-press som truer selvverdsfølelsen. Tidlig innarbeides et mønster der gutter tar aktivt initiativ til seksuell utfoldelse, og jenter passiviseres og kommer i mottakelighetsposisjon. Gutter »ber om og ønsker« sex, og jenter »avviser og blir passive i forhold til egne seksuelle ønsker«. Gutter opplever »å få for lite sex«, jenter opplever »å få for mye sex« (Ericsson m.fl. 1986). Hore-madonna dikotomien er fortsatt virksom og legger føringer på unge jenters seksuelle utfoldelse, og i hvilken grad de opplever seg som seksuelle subjekt. Det blir en hårfin balanse mellom å gi etter for press (og kanskje også egne lyster) eller å avvise (og kanskje undertrykke sine seksuelle lyster). Jenter opplever: »Damn if you do, and damn if you don't«. »Prippen eller horete«. Gutters initiativpress har sitt motstykke i en utbredt mannlige fantasi »om å bli tatt«. I følge Alberoni kan dette være grunnen til at menn har en forestilling om at kvinner egentlig har et ønske om å bli voldtatt. De kan ikke forstå det traumatiske i det å bli tatt med vold (Alberoni 1987:82). For unge jenter ser det ut til at forelskelse og faste forhold gir dem beskyttelse til å leve

ut sin seksualitet. At følelser er eksplisitte og gjensidige kan dempe objektbevisstheten og fokuseringen på seg selv som seksuelt objekt. Tidlig ser det ut til at »sjelelig« erotikk blir idealet for jenter.

Subjekt- og objektforholdet begge kjønn har til kroppen blir i ulik grad fokusert og vektlagt i den seksuelle relasjonen og i de seksuelle møter. Jenter opplever en overfokusering på sin »outside«, kroppen som seksuelt objekt, og underkommuniserer sin »innside« dvs. seg selv som seksuelt subjekt. Objektbevisstheten »over«utvikles, subjektbevisstheten blir andre, spesielt gutter, i liten grad innviet i. Bevisstheten om seg selv som seksuelt subjekt trues med å bli utydelig. Gutter opplever en underfokusering av sin »outside« dvs. kroppen som seksuelt objekt, og overkommuniserer sin »innside« dvs. seg selv som seksuelt subjekt. Bevisstheten om seg selv som seksuelt subjekt blir overtydelig, mens bevisstheten om seg selv som seksuelt objekt kan bli utydelig. Relasjonelt gir dette grunnlag for misforståelser i den heterofile kommunikasjonen. To subjekter møtes, men er samtidig ulikt fanget av kjønnsbilder som definerer den kvinnelige part som objekt og den mannlige som subjekt. Jenter forholder seg ulikt til disse bildene. Noen forsøker å tilpasse seg dem, noen protesterer aktivt mot dem, noen forsøker å benekte at de eksisterer (jfr. Ethelbergs (1983) personlighetsstrategier, og Ødegårds (1991a) kvinnelighetsdefinering i forhold til seksualitet). Gutter vil også forholde seg ulikt til bildene om seg selv som den styrende part, og i ulik grad være i stand til å se motparten som subjekt. I utveksling kan de i beste fall gå i en dialog for å oppheve de kulturelle kjønnsbildene. Ofte utvikles utvekslingen mer til en kamp om definisjonsmakt.

Innbakt i denne læringsprosessen ligger også betydelig »sladding«, dvs. vesentlige sider og sammenhenger både i den *ytre* og i den *indre* virkeligheten bortvises. Splittelser, ansvars- og maktfordelingen i kjønnsystemet blir utydelig. De kjønnede grensene for utfoldelse, ansvar og selvbeskyttelse blir selvsagte og individualiserte. Individene blir bærere av kjønnsystemets splittelser og hierarkiseringer: samfunnsmessige og kulturelle motsetninger blir personlige konflikter. Som »bærere« av kjønnsystemets motsetninger strever kvinner og menn med å finne samsvar mellom »kart og terreng«. I møte med hverandre vil de fleste oppleve forvirring og frustrasjon, både i forhold til sitt eget følelseskart, og i forhold til forestillinger om den andres. Forestillingene om gutter som seksuelle subjekt og jenter som objekt sprenges av erfaringer. For mange menn blir slike erfaringer angstprovoserende, det truer deres mannlighet fordi potens er blitt koplet til initiativ, styring og relativ dominans. For noen menn blir slike erfaringer utgangspunkt eller grunnlag for å løse opp slike koplinger og søke nye. Denne prosessen er imidlertid svært vanskelig, fordi den innebærer brudd med dypstrukturene i kulturens kjønnsystem. Et slikt brudd synliggjør forhold ved kjønnsystemet som i dag er tabuisert, dvs. gjort ugyldig. Den som bryter dette tabuet blir utsatt for mistenkeligjøring mht. mannlighet/kvinnelighet. Slik mistenkeligjøring induserer selvtvil og »skammens

taushet«. Å bryte denne tausheten krever dessuten at man utvikler et språk for det man kjenner og ser, et språk som bryter med logikken, symbolikken, ordene og forståelsesformene kulturens kjønnssystem rommer.

Dette problemet synes de fleste jenter å ha fra begynnelsen av. De har i utgangspunktet stor motstand mot å erkjenne kulturens konstituering av seksualitet. De motarbeider aktivt dens oppsplittende karakter og språklige logikk. Gjennom erfaring vil de mer eller mindre bevisst også måtte forholde seg til de kjønnede maktposisjonene, og søke etter en posisjon som gir rom for egne behov. Med uttallige variasjoner synes det likevel som fire grunnleggende mønstre går igjen i måter å forholde seg til mannlig dominans i seksuelle relasjoner: i tillegg til de som forsøker å tilpasse seg, de som forsøker å benekte eksistensen av, og de som protesterer mot den mannlige dominans, velger noen å ikke forholde seg til menn seksuelt (Ødegård 1991:56-57).

Både kvinner og menn har fått ulike opplevelser koplet til sin lystfølelse. Retning og innhold i begjæret er således kulturelt definert, men individuelt konstituert. Videre utforskning av dette, samt hvordan partenes lystkoplinger påvirkes i utveksling med hverandre vil kunne gi virkelig kulturelt grensesprengende avdekking. En avdekking som kan vise seg pinlig, men nødvendig for å kunne utvikle forståelse og språk til å korrigere våre forvrengte følelseskart.

NOTER

1. Det vil alltid være umulig å forstå et sosialt fenomen i sin helhet innenfor ett fagfelt slik vitenskapen definerer dem. Oppdelingen av vitenskapen i ulike disipliner er i seg selv et eksempel på fragmentering av kunnskap og forståelse som karakteriserer vår kultur og hindrer en mer helhetlig forståelse. Ideelt skulle vi vært eksperter på alle fagfelt. Å låne fra andre fagområder er imidlertid et mer realiserbart alternativ. Vår analyse baserer seg, i tillegg til psykologi og sosiologi, på kunnskap fra andre fag innenfor samfunnsvitenskapene, humaniora og biologi. Vi vil spesielt takke Otto Lauritz Fuglestad (pedagog), Knut Krzywinski (botaniker) og Richard Pierce (egyptolog). Takk til Haldis Leira og redaktørene for kommentarer på et tidligere utkast.
2. I denne sammenhengen bruker vi seksualitet med referanse til det biologiske aspektet, mens erotikk refererer til kulturelle uttrykk med grunnlag i seksualitet. Vårt utgangspunkt er at seksualiteten er livgivende i sitt vesen, og dermed fjern fra den vold og destruksjon som knyttes til kulturens seksuelle uttrykk. Maskulinitet og femininitet er kulturelt definerte. Med andre ord anser vi ikke disse begrepene som uttrykk for noe essensielt kvinnelig eller mannlige.
3. Kvinner blir utsatt for fysisk mishandling av menn. Dette innebærer også psykisk terror/mishandling. Minst 200.000 menn slår sine hustruer, samboere eller kjærester i Norge. Årsaken er oppsamlet avmakt og mange av voldsmennene har selv vært ofre for maktmisbruk i yngre år. (»Alternativ til vold« intervju v/Per A. Nørbech, Per Isdahl og Marius Råkil, Dagbladet 7/3 - 92).
4. Amnestyrapport (1991) viser at 80% av kvinnelige og 60% av mannlige torturofre voldtas. Ved årskifte 1992/93 under krigshandlinger i det tidligere Jugoslavia ble 50.000 kvinner kollektivt voldtatt.

5. Dette synet på erotikk finner vi også i Henry Millers forfatterskap (se Kate Millets analyse, 1969).
6. Batailles analyse er basert på en analyse av Sade.
7. Dette er en klar parallell til (myten om) Don Juan – hans forføring av nonner er kroneksempelen på hans mannlighet og evner som forfører.
8. Denne splittelsen kan blant annet spores tilbake til den løsningen kristendommen gir mht. dødsangsten. Siden den fysiske kroppen dør og forråtner, kan det immaterielle, sjelen, gis evig liv? Denne splittelsen lever i beste velgående. Et groteskt utslag er forslaget fra amerikanske forskere for å redde en truet apeart. Løsningen er at kvinner kan være surrugatmødre for gorillafostre. (Dagbladet 26 nov. 1992).
9. Se bl.a Webers (1904) beskrivelse av kalvinismen. Kalvinistenes asketiske livsførsel kan tolkes som en måte å redusere angsten for ikke å være blant de utvalgte til »evig liv«. At seksuell omgang før ekteskapet fører til evig fortapelse for kvinner er et annet eksempel.
10. En parallell tenkemåte finner vi hos Goffman (1959) i begrepene »frontstage« and »backstage«, og i Meads (1934) teori om utviklingen av the »I« and the »Me«.
11. Ubalanse mellom menneskets behov for individuering og sosial tilhørighet ligger bl.a. til grunn for Durkheims (1897) klassifisering av ulike typer selvmord.
12. Vi bruker begrepet »kjønnet arbeidsdeling« for å understreke det biologiske/kroppslige aspektet ved arbeidsdelingen mellom kvinner og menn, dvs. at arbeidsdelingen mellom kvinner og menn ikke bare er et rent sosialt fenomen (se for eksempel Hartsocks diskusjon 1983, Haavind 1982, Broch-Due and Ødegård 1991).
13. Kjønnsystemet gjennomsyrrer alle andre betydningssystemer i vår kultur. De sosiale konsekvensene av biologisk kjønn er alltid tilstedeværende for enkeltindividet, i relasjonene det inngår i og struktureringen av samfunnet (Broch-Due og Ødegård 1991:76).
14. *Verdighet* defineres som individets positive eksistensielle kraft, kriteriene for verdighet gir retning for et meningsfylt liv. Denne verdigheten er kulturelt definert, men individuelt konstituert. Den enkelte har utviklet sin egen verdighet mer eller mindre i tråd med/eller i opposisjon til kulturens definisjoner av abstrakt mannlighet og abstrakt kvinnelighet. Verdighet er avhengig av sosial bekreftelse. Kriteriene for verdighet er kjønn og avhengig av historisk periode og kultur, bosted, sosial klasse og familiekultur (Ødegård 1991:42-43).
15. Flere mener at seksualiteten i seg selv er grunnlaget for den kjønnete arbeidsdelingen og dens maktaspekt, og at erotikk er et alltid tilstedeværende aspekt i relasjoner mellom kjønnene. Det siste er kanskje en mannsdominert oppfatning.
16. Det er enighet om at kvinner og menn opplever seksualitet og erotikk ulikt, men forklaringene varierer fra biologiske medfødte forskjeller til ulike samfunnsmessige forklaringer (Ellis 1933, Comfort 1982).
17. For eksempel: Kjæresteparet går sammen til en fest – hun som hans kvinne (madonna). Fra festen er hun »blitt« hore. En flørt med en annen mann var alt som skulle til. Unge jenter møter dikotomien. Å være kjønnssubjekt – følge sin lyst og ta initiativ ender lett med horestempelet. Klesstilen eller måten jenta sminker seg på – kan være nok. Seksuell mishandling i »kristne« miljøer (se Eva Lundgren) kvinnen defineres som hore og må staffes – gir menn lystfølelse.

LITTERATUR

- ALBERONI, FRANCESCO [1984](1986): *Vennskapet*. Samlaget Oslo.
- ALBERONI, FRANCESCO [1986](1987): *Erotikk*. Samlaget Oslo.
- AUBERT, VILHELM [1965] (1969): *Det skjulte samfunn*. Pax, Oslo.
- BATAILLE, GEORGES (1977): *Death and Sensuality*, New York: Adorno Press.
- BECKER, E. (1962): *Birth and Death of Meaning*.
- BECKER, E. (1973): *Denial of Death*. Free Press, New York.
- BERGENHEIM, ÅSE (1992): »Sexualitetens manliga ansikte« i *Kvinnovetenskapelig tidsskrift*, nr.4.
- BERG-ERIKSEN, T. (1989): *Nietzsche og det moderne*. Universitetsforlaget, Oslo.
- BERTILSSON, MARGARETA (1991): »Love's Labour Lost? A Sociological View« i Featherstone, Mike m.fl.(ed.): *The Body. Social Process and Cultural Theory*, Sage Publications, London.
- BISSERET, NOËLLE (1979): *Education, Class Language and Ideology*. Routledge & Kegan Paul .
- BOURDIEU, PIERRE (1990): *Masculin/Fèminin – 2 (Masculinity/femininity-2)* in Actes de la recherche en sciences sociales, 84 septembre. (Norsk oversettelse v/Sosiologisk institutt, UiB.
- BORCHGREWINK, T. & SOLHEIM, J. (1988): »En råtten tekst? Om kjønn, mat og fortolkning« i *Sosiologi i dag*. Nr. 2.
- BROCH-DUE, A.-K. (1991): »Kjønn forstått som kategori, relasjon og prosess. Ungdoms syn på framtidig yrkesaktivitet og omsorgsoppgaver« i Runa Haukaa (red.): *Nye kvinner, Nye menn*, Ad Notam, Oslo.
- BROCH-DUE, A.-K. & ØDEGÅRD, T. (1991): »Alt er menneskelig og kjønnnet – samtidig og alltid: Om forståelse av sosialt kjønn i samfunnsvitenskapene« i *Sosiologi i dag*, nr.4.
- BUSH JENSEN, (1985): »Kvinden, kvinder, kvindelighet«. I: *Psyke & Logos*, tema: Kvindesykologi, nr. 1.
- CORDELIER, JEANNE (1982): *Nå har jeg bare meg*. Cappelen Oslo.
- COMFORT, ALEX (1982): *Kjærlighetens gleder: en håndbok i kunsten å elske*. Aschehoug Oslo.
- DAGBLADET.
- DE BEAUVOIR, SIMONE [1949](1952): *The Second Sex*. Alfred A. Knopf, New York.
- DINNERSTEIN, DOROTHY [1976](1977): *The Mermaid and the Minotaur. Sexual Arrangements and Human Malaise*. Harper & Row, Publishers, Inc. New York.
- DURKHEIM, EMIL [1897](1966): *Suicide*. Trans. by John Spaulding and George Simpson, edited by George Simpson. The Free Press, New York.
- ELLIS, HAVELOCK (1933): *Psychology of sex*. William Heineman, London.
- ENGELSRUD, GUNN (1992): »Kroppen som tilstand eller gjenstand.« i *Nytt om kvinneforskning* nr.1.
- ERICSSON, K., G. LUNDBY & M. RUDBERG (1986): *Per + Kari = Trøbbel*. Oslo.
- ETHELBERG, EVA (1983): *Kvindelighedsmodsigelse – om kvinders personlighetsstrategier overfor mandlig dominans*, Antropos.
- FIRESTONE, SHULAMITH (1970): *The Dialectics of Sex. The Case of Feminist Revolution*. WilliamMorrow and Company Inc. New York.
- FOUCAULT, M. [1976](1978): *The history of Sexuality*. Penguin Books, London, New York.
- GOFFMAN, ERVING [1959](1971): *The Presentation of self in everyday life*. Penguin Books.
- HALVORSEN, IDA (1982): *Hard Asphalt*. Pax Oslo.
- HARDING, SANDRA (1986): *The Science Question in Feminism*. Open University Press, Milton Keynes.

- HARTSOCK, NANCY C.M. (1983): »The Feminist Standpoint: Developing the Ground for a Specifically Feminist Historical Materialism« in Harding, S. and Merrill B. Hintikka (ed.): *Discovering Reality*. D. Reidel Publishing Company, Holland.
- HARTSOCK, NANCY C.M. (1983b): *Money, Sex and Power. Towards a Feminist Historical Materialism*. The Northeastern University Press, Boston.
- HAUG, FRIGGA [1983] (1987): *Female Sexualization*. London: Verso.
- HOLTER, HARRIET (1981): »Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse og hersketeknikker« in Andenæs, A. m.fl. (red.): *Maktens ansikter*. Gyldendal Oslo.
- HOLTER, HARRIET (1987): »Seksuell kultur, overgrep og gjensidighet« i *Sosiologi i dag* nr.2.
- HØIGÅRD, CECILIE & LIV FINSTAD (1986): *Bakgater. Om prostitusjon, penger og kjærlighet*. Pax forlag, Oslo.
- HAAVIND, HANNE (1982): »Makt og kjærlighet i ekteskapet« i Haukaa et.al (red.): *Kvinneforskning bidrag til samfunnsteori*, Universitetsforlaget Oslo.
- KRISTEVA, J. [1980](1982): *Powers and Horror. An Essay on Abjection*. Columbia University Press, New York.
- LEIRA, HALDIS (1990): »Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse«. *Tidsskrift for norsk psykologforening*. Nr. 1.
- LEIRA, HALDIS (1994): *Ifigenia-syndromet*. Kommer i 1994.
- LEVIN, D.M. (1985): *The Body's Recollection of Being*. Routhledge & Kegan Paul, London.
- LOVELACE, LINDA (1983): *Ordeal* (with Mike McGrady). Bell Pub.Co. New York.
- LUHMANN, NIKLAS (1986): *Love as Passion. The Codification of Intimacy*. Polity Press, Cambridge.
- MARTIN, EMILY (1989): *The Women in the Body*. Open University Press.
- MEAD, G.H. [1938]: *Mind, Self and Society*. University of Chicago Press, Chicago.
- MILLETT, KATE (1969): *Sexual Politics*. New York.
- NORSETH, RAKEL (1987): »Kjære Lita! Vi som møttes i veven hvor seksualiteten er renning og innslaget vold.« i *Sosiologi i dag*, nr.2,
- O'BRIEN, MARY (1981): *The Politics of Reproduction*. Routledge & Kegan Paul.
- PRIEUR, ANNICK & ARNHILD TAKSDAL (1989): *Å sette pris på kvinner. Menn som kjøper sex*. Pax forlag, Oslo.
- PROKOP, ULRIKKE [1976](1978): *Kvindelig livssammenheng*. (Weiblichen Lebenszusammenhang), GMT.
- SHAPIRO, K.J. (1985): *Bodily Reflective Modes. A phenomenological method for psychology*. Durham, Duke University Press.
- SIMMEL, GEORGE (1984): *On Women, Sexuality, and Love*. Translated, edited, and with an introduction by Guy Oakes. Yale University Press, New Haven and London.
- SPENDER, D. & CLINE, S. (1988): *Reflecting men at twice their natural size*. Fentane/Collins.
- SYDIE, R.A. (1987): *Natural Women, Cultured Men. A Feminist Perspektiv on Sociological Theory*. Open University Press.
- TATA, L.A. (1985): »Skam og selvmordsforsøk« i *Psyke og Logos*, nr.1.
- WEBER, MAX [1904](1958): *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, trans. by T. Parsons. Scribner's, New York.
- ØDEGÅRD, TONE (1991a): »Den elsk-verdige kvinnen. Mønstre og mangfold« i Runa Haukaa (red.): *Nye kvinner, nye menn*. Ad Notam Oslo.
- ØDEGÅRD, TONE (1991b): »Skam: en kollektivt indusert sosial følelse«, Foredrag holdt på NPFs kvinneformferanse, Nesbyen.